פתח דבר | השטחים הם כוכב לכת אחר

ביום חורף אחד בפברואר 2004 הגעתי בפעם הראשונה למחנה עופר, מתקן כליאה ובית משפט צבאי השוכן על כביש 443, מרחק 10 דקות נסיעה מירושלים. כשהגעתי למתחם המחנה נסעתי על דרך עפר. כיוון שלא ידעתי היכן שער הכניסה למחנה המעצר, חניתי ליד מגדל שמירה עגול בפינת חומת הבטון הגדולה האפורה. יצאתי מהמכונית וחיפשתי את שער הכניסה. עמדתי מול דלתות ברזל ירוקות ענקיות שעליהן נכתבו בכתב יד בצבע לבן המילים "זהירות רוחות חזקות". כמה דקות אחר כך נפתחו דלתות הברזל ומתוכן הגיח ג'יפ משוריין של משמר הגבול. רוח פרצים נשבה מבעד לפתח. לעיניי נגלו אוהלים צבאיים גדולים וביניהם עֵרמות של מוצרי מזון, ועצירים יושבים על הארץ.

יומיים קודם לכן קיבלתי שיחת טלפון בהולה ונתבקשתי לטפל במעצרם של נעים ואיאד מוראר, שני אחים תושבי הכפר בודרוס שבגדה המערבית. המטלפן סיפר בדאגה שלפנות בוקר לקחו את האחים בג'יפ והמשפחה אינה יודעת לאן. הוא מסר לי את מספרי הזהות שלהם ומספרי טלפון של בני משפחה קרובים. בשיחה נוספת הבנתי שזה כחודש ימים מובילים האחים את המחאה בכפרם נגד הפקעת אדמותיהם על ידי הצבא לבנייתה של גדר ההפרדה. עוד 24 שעות חלפו בטרם עלה בידי לאתר היכן מוחזקים האחים מוראר.

בעודי עומדת מול דלתות הברזל שאל אותי אחד השומרים מה מעשיי שם והפנה אותי לשער הראשי של מחנה המעצר. שעה אחר כך, בקרוון שבו אפשרו לעצירים להיפגש עם עורכי דינם, פגשתי את איאד מוראר. איאד סיפר לי על ההפגנות שהוא פעיל בארגונן והביע חשד שהמעצר המינהלי נועד להפסיק את פעילותו הפוליטית. בין השאר סיפר שאחת הדמויות ששימשו לו מודל לחיקוי היא דמותו של מהטמה גנדי, מנהיגה הרוחני של הודו, שדגל בהתנגדות לא אלימה לשלטון והוביל את הודו במאבקה לעצמאות.

בעקבות הטיפול במעצרו המינהלי של איאד התוודעתי לבית המשפט הצבאי במחנה עופר ונחשפתי לְעולם שלם שידעתי עליו מעט מאוד. לעיניי נגלה מעין קרקס ארגוני שהעלה על במתו שלל להטים ותופעות, הזויים יותר או פחות.

הישרקוריבה.indd 7 17/06/2012 07:08:49

התברר שבשל האקוסטיקה הלקויה בקרוון שבית הדין שוכן בו המשיבים מתקשים להשמיע את טענותיהם; שבמָקום הזה החוק הפלילי הוא צו צבאי; שמדובר באתר שכאוס ארגוני מושל בו בכיפה, שלוח הזמנים בו שונה לחלוטין מזה שבבתי המשפט בישראל, וגם הזמן חולף בו בקצב אחר. ואולם יותר מכול בלטה לעין ההפרדה בין אזרחים ישראלים לבין תושבי השטחים – לא רק ההפרדה בחוק אלא ההפרדה המרחבית: כניסות נפרדות למחנה הצבאי ואזורי המתנה נפרדים בחצר המגודרת של בית משפט יהודה. כשהבעתי את פליאתי על ההתרחשויות אמר לי אחד החיילים משפט שעתיד היה להשפיע על מהלך חיי בשנים הקרובות: "פה זה השטחים – הכול אחרת, יש פה חוקים אחרים".

כעבור כמה ימים ערערנו, עו"ד תמר פלג ואני, על מעצרם המינהלי של האחים מוראר לפני בית המשפט הצבאי לערעורים במחנה עופר. במהלך חריג ביותר קיבל בית המשפט את טענתנו שמדובר בצעד שנועד לסכל את הפעילות הפוליטית של האחים ולא במעצר מסיבות ביטחוניות, וביטל את צו המעצר. נעים ואיאד שבו לפעילות בבודרוס ואני למשרדי בירושלים.

המפגש הראשוני ההוא עם מערכת המשפט הצבאית בשטחים מיאן להרפות ממני. כמה חודשים אחר כך קראתי דוח של ארגון מחסום ווטש ורופאים לזכויות אדם שכותרתו "ביורוקרטיה בשירות הכיבוש", שבו דווח על אופן הפעולה המשונה, הכמעט אבסורדי, של המנגנונים הארגוניים לניהול האוכלוסייה האזרחית בשטחים. השאלות הקשות נערמו וטרדו את מנוחתי: כיצד ייתכן שיתקיימו שתי מערכות חוק שונות בטריטוריה אחת? כיצד ייתכן שאדם נושא עמו את החוק, על בסיס הזהות הגזעית או הדתית שלו, כאילו היה גלימה בלתי נראית? וכיצד פועלת מערכת מינהלית שבנויה על פרקטיקות של הפרדה על בסיס זהות? מדוע עקרונות המשפט המינהלי אינם פועלים שם? ומי בעצם אחראי על מערכת ניהול האוכלוסייה האזרחית בשטחים? ומהו משטר היתרי התנועה? מהי משמעותו הארגונית של "משפט המובלעות", המחיל את החוק הישראלי על יהודים שנמצאים בשטחים אבל לא על פלסטינים? מה הקשר בין המחסומים, בתי המשפט ומסמכי הזיהוי – אותם כרטיסים מגנטיים שמחזיקים התושבים הפלסטינים?

כמשפטנית לא היו לי די כלים לענות על השאלות הללו בדבר הפעילות הביורוקרטית והמינהלית בשטחים, שכן הדיסציפלינה המשפטית, כפי שחוויתי אותה בבית הספר למשפטים בירושלים, אינה מאפשרת לראות את המציאות אלא דרך עיני המחוקק והשופט, בתיווכם של החוקים, התקנות, הפסיקות והחלטות בתי המשפט, בעוד הניהול של המרחב בשטחים פעל מחוץ להם. נוסף על הידע המשפטי נדרשו לי הכלים, המושגים ונקודת המבט של הסוציולוגיה והתיאוריה הפוליטית על מנת שאוכל לתאר את פעולתה של המערכת הארגונית שנגלתה

הישרקוריבה.indd 8 17/06/2012 07:08:50

לעיניי בשטחים. לשם כך נרשמתי ללימודי התואר השני בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל־אביב, וכך נחשפתי לתחום המרתק של משפט וחברה. המפגש עם הסוציולוגיה סיפק לי תובנות תיאורטיות ואמפיריות שאפשרו לי להתמודד עם המציאות המורכבת הזאת.

מפגשים נוספים עם ארגונים שונים במערכת הממשלית בשטחים גרמו לי לחשוב שאין מדובר במערכת בלתי מאורגנת שפועלת באופן עיוור ושרירותי – הדעה הרווחת בקרב רבים על ביורוקרטיה בכלל; ככל שנחשפתי לפעולתם של המינהל האזרחי ומינהלות התיאום והקישור למדתי שהמערכת המשפטית והארגונית בגדה המערבית פועלת על פי עקרונות פעולה סדורים ומאורגנים היטב – עקרונות השונים בתכלית מן העקרונות שעליהם מושתתת הביורוקרטיה בחברות דמוקרטיות ליברליות כפי שניסח אותם הסוציולוג מקס ובר כבר בראשית המאה ה־20. מדובר במערכת ארגונית שאפילו הסוכנים, הפקידים, השוטרים והחיילים המפעילים אותה אינם בקיאים בפעולתה ואשר חלק גדול מהציבור בישראל כלל אינו יודע על קיומה, אף על פי שהיא אינה פועלת רק בשטחים אלא גם בתוך ישראל.

מאז אותו היום מול דלתות הברזל הירוקות במחנה עופר חקרתי ודרשתי בניסיון להתחקות על שורשיה של התופעה שאני מכנה "הביורוקרטיה של הכיבוש", והתוצאה הרי היא לפניכם. אנשים רבים ליוו אותי וסייעו לי במסע הארוך עד להוצאת הספר הזה, ותקצר היריעה מלמנות כאן את כולם; לפיכך הרשימה שלהלן איננה אלא רשימה חלקית בלבד.

ראשית אני מבקשת להודות לפרופ׳ יהודה שנהב, המורה שלי, על הסבלנות, על האמונה ועל הליווי האקדמי המסור, ולפרופ׳ רונן שמיר, שהפך עבורי את המשפט לסוציולוגיה של המשפט. אני מודה מעומק לבי גם לפרופ׳ גיל אייל, העורך המדעי של הספר, על העריכה, העצות וההנחיה המדויקת.

את תודתי העמוקה ביותר אני חבה לאנשים שאותם ייצגתי, קורבנותיה של הביורוקרטיה של הכיבוש – מאות מתושבי הגדה המערבית ומזרח ירושלים אשר נתנו בי את אמונם הן ברמה המקצועית והן ברמה האישית, והפקידו בידי את סיפורם. דרכם למדתי על כוחה ההרסני של מערכת ביורוקרטית, אך גם על כוחה האדיר של הרוח האנושית בתנאים של פחד, חוסר ודאות ואטומיזציה. אני מודה למנועים הביטחוניים שהיו להם די אומץ ותעוזה לעתור לבג״ץ נגד המינהל האזרחי ושירות הביטחון הכללי כדי לנקות את שמם ולהסיר את הכתם הנורא שהודבק להם, למרות החשש המתמיד מפני התנכלות של המערכת. תודתי האישית נתונה לכל אחד ואחת מהם. אני מודה גם למעסיקים הישראלים, יהודים וערבים כאחד, שתמכו בעובדיהם בניסיונם להיחלץ מהמבוך הבלתי אפשרי של הביורוקרטיה של הכיבוש.

הביורוקרטיה.indd 9 17/06/2012 07:08:50

אני מודה לפקידות ולפקידים בגופים האזרחיים והצבאיים ובמשמר הגבול שהסכימו להתראיין ולשוחח עמי פנים אל פנים ובטלפון ואפשרו לי לערוך תצפיות ולקבל מידע, ולכמה מעורכי הדין בפרקליטות המדינה על יושרם והגינותם – בייחוד לאלה בהם שהיו אמיצים דיים לחלוק עמי מידע שערכו לא יסולא בפז.

תודה מקרב לב לנשות מחסום ווטש על עבודתן החשובה ומאמציהן הבלתי נלאים, ובייחוד לסילביה פיטרמן על האינפורמציה שסיפקה לי ועל זמינותה בכל שעות היום והלילה. תודה לעזרא נאוי על הפעילות ועל העזרה; ליער פרץ שהיה עוזר נאמן; ולרונן אידלמן על האכסניה.

אני מבקשת להודות לד״ר אדריאנה קמפ, לעו״ד אביגדור פלדמן ולעו״ד לאה צמל, המורים שלי. אני אסירת תודה לעורכי הדין תמר פלג, גבי לסקי, סמדר בן נתן, לימור יהודה, עביר בכר, באנה שוגרי־בדרנה, מיכאל ספרד ועודד פלר על שעות ארוכות של התייעצויות ועל המידע הרב שסיפקו לי, ובעיקר על שהיו לי מקור השראה. אני מודה לד״ר מיכל גבעוני, לפרופ׳ עדי אופיר ולחברי קבוצת המחקר על הכיבוש בשטחים במכון ון ליר בירושלים, וכן לפרופ׳ יוסי יונה, לפרופ׳ יהודה שנהב, לרונה ברייר־גארב ולחברי הקבוצה למחקר גזע וגזענות.

עוד אני מבקשת להודות לפרופ׳ פול דימאג׳יו, פרופ׳ קים ליין־שפל, ד״ר ניסים מזרחי, בני נוריאלי, לין חלוזין־דברת, ריבי גיליס, נעמה בלטמן, אייל סיוון, עמירה הס, יקים סילברמן, חולוד בדאווי, יולי חרומצ׳נקו, פרופ׳ דני רבינוביץ, ד״ר רניה סאלם, ד״ר ארודרה בורהה ורוהיט דה על הערותיהם המועילות.

תודה לחבריי הסטודנטים בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל־אביב, ובייחוד למשתתפי הקורס ״זכויות אדם וביורוקרטיה״, על מעורבותם ומחשבותיהם. כמו כן אני מודה לדפנה גולן ולתוכנית ״שותפות אקדמיה־קהילה״ על המימון שאִפשר לקיים את הקורס הזה.

תודה לראש מכון ון ליר בירושלים, פרופ׳ גבריאל מוצקין, על תמיכתו בפרסום הספר. תודה מיוחדת למנהלת מחלקת הפרסומים במכון, ד״ר טל כוכבי, על הליווי המלומד, לעורכי הלשון נועם לסטר ואיילת קמאי על טיפולם המסור והמקצועי בכתב היד, וליונה רצון על חלקה החשוב בהפקת הספר ובהוצאתו לאור.

יותר מכול אני מודה להוריי הנרי ואיליין, לאחיותיי טל ותמר, לחברותיי וחבריי, לבן זוגי תומר ולבתי הקטנה רומי, על אהבתם ותמיכתם בי ובפרויקט הזה, ולבסוף תודה למיה גלמן, המטפלת של רומי, שאפשרה לי להתפנות לעריכת הספר.

יעל ברדה
תל אביב, נובמבר 2011

היטרקוריבה.indd 10 17/06/2012 07:08:50